

Sajnos, egy kivételével a legnagyobb utánjárással sem sikerült ennek a házcsoportnak kitűnő mestereit felkutatni. Ezek az épületek: a *Kis Dávid-ház* (Skalnitzky Károly?), *Aigner-ház*, *Zsótér-ház* (Széchenyi tér 15—17.), továbbá az egykori *Kereskedelmi és Iparbank* (Klauzál tér 2. — tervezte *Weber Antal* és *Ney Béla*, építette *Hoffer Károly*), igen kedvező fényt vetnek a város akkori építészeti kultúrájára, artisztikus, a legutolsó kilincse is kiterjeszkedő stílusigényére. Ezek a házak — nem feledkezve meg az egykorú pesti építkezések hatásáról sem — jelentős mértékben ihlették később a királybiztosság várostervét is. Elég csak

a Híd, Aradi, Dózsa Gy. utca házegyüttesére gondolunk. A kora-ekletikának ezekben a szegedi éveiben a *Dugonics téren* épül a *realiskola* (ma egyetem), amelyet *Skalnitzky Károly* tervezett és *Arieth Ferenc* épített föl (1872). Megjelenésében, térhatásában Szegednek máig egyik legkiemelkedőbb épülete. Tökéletes stílus-harmóniában állott vele az előtte álló, 1876-ban felavatott *Dugonics-szobor* (*Izso Miklós-Huszár Adolf*), amelyet az árvíz után egy állami főtisztviselő elfoglaltsága miatt helyeztek át mai rossz helyére. Visszaállítása a városrendezésnek komoly eredménye lenne.

BÁLINT SÁNDOR

Adalékok a Horthy-fasizmus kulturális politikájához Szegeden (1919—1929)

Szegednek az ellenforradalom különleges szerepet szánt a tőkés-földesúri Magyarország visszacszerzett hatalmi pozícióinak megszilárdításában. Történetírásunk tisztázta, hogy Szeged elsősorban azért vált a fegyveres ellenforradalom kiindulópontjává, mert a városban imperialista katonai intervenció szuroynyi védtek és támogatták a horthysták szervezkedését. Tehát nem a város különlegesen reakciós gazdasági, társadalmi struktúrájából nőtt ki az ellenforradalom, hanem külső erők tették aktív, néppellenes elemek gyülekező helyévé. Így válhatott a „szegedi gondolat” városává, és a „nemzeti megújulás”-nak álcázott magyarországi fasizmus egyik első állomásává.

Ma már ismerjük annak a hősiek harcnak fő vonásait és sok részletét is, amelyet a szegedi munkásság 1918—19-ben vívott az első magyar proletárdiktatúra megteremtéséért, majd pedig a Tanácsköztársaság fenntartásáért. Mindez a város történetének fényes lapjai közé tartozik, és méltó folytatása az 1848—49-es szabadságharc dicső helyi hagyományainak.

Ugyanakkor megállapítható azonban, hogy az ellenforradalmi rendszer egész negyedszázados uralmának időszakában nagy erőfeszítéseket tett — hozzátehetjük, nem sikertelenül — hogy a város

politikai és kulturális arculatát a maga képére és hasonlatosságára formálja. S ebben a törekvésében a város kivételes helyzetét az szabta meg, hogy az ellenforradalmi Magyarország urai Szegeden különleges politikai bázist igyekeztek maguknak kiépíteni.

Tehát, ha egyrészt nem igaz, hogy 1919-ben Szeged belső okokból determinálva volt arra, hogy az ellenforradalom melegágya legyen, másrészt viszont tagadhatatlan, hogy a proletárdiktatúra bukása után a város, a munkásság és más haladó erők harca ellenére, ellenforradalmi színezetet kapott a kormányzat összpontosított erőfeszítései nyomán.

Különösen a bethleni konzolidáció éveiben bontakozott ki a horthysta kormányköröknek az az egyértelmű és eléggé tervszerű törekvése, hogy

1. megteremtsék Szegeden az ellenforradalom (valójában soha sem létezett) önálló (tehát a külső intervenció döntő jelentőségét elhallgató) tradícióit;

2. Szegedet, a proletárforradalom idején döntő szerepet játszó munkás-Budapestet ellensúlyozó politikai góccá alakítsák;

3. a várost, az uralkodó osztály sovénisza, irredentá törekvéseinek jegyében kialakított „kulturálény” koncepció egyik fontos kirakatává, hirdetőjévé tegyék.

Mindez különleges súlyt adott a húszas években az ellenforradalmi kormányok Szegeden érvényesülő kulturális politikájának. Főleg Klébelsberg kultuszminiszterségéhez fűződő években jelentkezett a kultúra kérdéseinek burkában az uralkodó osztály önző, népellenes, velejéig reakciós politikája. S bár e burkon számtalan esetben rés támadt és látni engedte a Horthy-fasizmus hazaáruló, a dolgozó magyar népet szakadék felé hajszoló, belső ereszteikeiben recsegő uralmi rendszerét, mégis sokakat megtévesztett, főleg az értelmiségi és középrétegekből. Még ma is akadnak, akik a húszas évek „várost, egyetemet fejlesztő” tendenciáinak igazi lényegét nem látják. S ha egészében tisztában vannak is az ellenforradalmi Magyarország politikai jellegével, a fentebb említett „Szegedet felkaroló” kultúrpolitikát inkább szerencsés kivételnek, mintsem az ellenforradalmi politikai program szerves részének látják.

Éppen ezért nagyon tanulságos az ellenforradalmi Magyarország kormányainak Szegeden érvényesülő, a helyi vezetők részéről mindenben támogatott kultúrpolitikáját jobban szemügyre venni, és legalább néhány fontosabb vonását tanulmányozni. Az így nyert következtetések számos esetben jelentős adalékok a Horthy-rendszer általános politikai törekvéseinek megértéséhez, és ugyanakkor — elsősorban helyi viszonylatban — átvezetnek a jelen feladataihoz. A konkrét történelmi elemzés bizonyító erejével kell megcáfolni a téves nézeteket, szétfoszlatni a csalékony illúziókat, amelyek még meghúzódnak Szeged és az ellenforradalom viszonyát illetően.

E dolgozat keretében természetesen nem áll módunkban még csak vázlatos képet sem adni a húszas évek Szegedjének gazdasági, társadalmi és politikai eseményeiről, helyzetéről. E kép lényeges vonásaiban alig különbözik az egész ország nyomasztó és kilátástalan állapotától, amelyet a tőkés-földesúri osztály restaurált hatalma előidézett. A munkások kizsákmányolásának fokozódása, a munkanélküliség átka, a parasztok tengődése, a tisztviselők nyomora, a diplomások állástalansága adják e kor sötét alaptónusát. Pusztító népbetegségek, öngyilkossági járvány, lakásínség, lakbér-ujsora, a fiataikorúak zuhlése, a bűnözés ugrásszerű emelkedése a társadalmi rendszer betegségének szimptomái Szegeden is. S ez annyira nyilvánvaló, hogy a korabeli sajtó — ki-ki politikai irányzatának megfelelően — kénytelen nap mint nap foglalkozni vele. S mindezek tetejébe féktelen politikai terror gyötri a dolgozókat.

Az uralkodó osztály engesztelhetetlen haraggal és soha el nem múló rettegéssel tekintett a Tanácsköztársaságra és a forradalom fő hordozójára, a munkásosztályra. Erőszak és demagógia, megtorlás és soha be nem váltott ígéret, üldözés és politikai személyvesztés egyaránt fegyvertárába tartozik. Görcsösen ragaszkodik a hatalomhoz, de bármilyen ádáz harcot folytat a dolgozó nép visszaszorítására, a kor valamennyi hiteles dokumentumában kisebb, vagy nagyobb mértékben, közvetlenül, vagy közvetve ott az ítélet: *megmérrettél és könnyűnek találtattál*. Egész társadalmi rendjük homlokzatára pedig ez a felirat kívánkozik: *özönvíz előtt*.

I.

SZEGED KULTURÁLIS VISZONYAI AZ ELLENFORRADALOMTÓL A BETHLENI KONSZOLIDÁCIÓIG

(1919—1924)

Az első magyar proletárdiktatúra rövid fennállása miatt kulturális téren aránylag keveset tudott alkotni. De ez is elég volt ahhoz, hogy részben megteremtse a kulturális forradalom feltételeit. Az ellenforradalom azonnal rávetette magát a Tanácsköztársaság gazdasági és társadalmi, de nem utolsó sorban kulturális vívmányaira is.

Mindenekelőtt feloszlatták Szegeden is a forradalomban létrejött valamennyi társadalmi szervezetet, köztük a pedagógusok, újságírók, orvosok szakszervezetét is.

Ezzel egyidejűen megindultak a kíméletlen megtorló intézkedések a proletárdiktatúrában legkisebb szerepet is vállaló egyénnel szemben. Mái sem de-

rült teljesen fény arra, hogy Szegeden is hányan estek áldozatul a fehérterror dühének.

A megtorlás nem kímélte a kultúra munkásait sem. Kukovecz Nanát, az ismert festőművésznőt a különítményes tiszték vérforraló kegyetlenséggel gyilkolták meg. Rejtélyes eltűnések, Tiszában úszó hullák adták a „keresztény-nemzeti” rezsim nyitányát. De a törvények által nem korlátozott ellenforradalmi terrort nyomon követte a „törvénytves” megtorlások végelethatalan sora.

A Kisfaludy Társaságban még 1919-ben megindult az igazoló eljárás annak felderítésére, hogy a társaság tagjai milyen magatartást tanúsítottak a forradalom idejében. Természetesen azzal a céllal, hogy azokat, akik pozitív szerepet vállaltak a forradalomban, kizárják a tagok közül.

A Petőfi Társaságban 1920 januárjában kizárási indítványt tesznek Bíró Lajos, Babits Mihály, Krudy Gyula, Móricz Zsigmond és Palágyi Lajos ellen. E társaságok mögött nem marad el a szegedi Dugonics Társaság sem. Nagy Zoltán, törvényszéki bíró, megelőzve a budapestieket, javasolja, hogy indítsanak igazoló eljárást annak megállapítása végett, hogy a tagok közül ki, milyen magatartást tanúsított a Tanácsköztársaság fennállása idején.

Az igazoló bizottság javaslata alapján a társaság az 1920. évi közgyűlésén Bródy Mihályt és Szalai Jánost kizárta tagjai közül. Az igazoló eljárás lefolyására a későbbiekben még visszatérünk, mivel ez a társaságnak az ellenforradalmi rendszerhez való viszonya tisztázásához lényegesen hozzájárul. Az igazoló eljárás egyébként megelőzte az erre vonatkozó kormányrendeletet. Szegeden a polgármester 1920. március 24-én szólítja fel a szervezeteket az igazolásra. Az átirat értelmében megejtendő vizsgálatoknak a tárgyilagosság leghalványabb jelét is nélkülözniök kell. Nyíltan megmutatták az intézkedések osztályalapját:

„1. Minden egyesület jogosult tagjainak a kommün alatti magatartását egy ad hoc bizottság útján vizsgálat tárgyává tenni.

2. Ezt a vizsgálatot az 1. pontban említett módon az egyesület elrendelni köteles, ha azt a tagok 2/3-á kéri.

3. Az igazoló bizottság tagjainak 3/4 része az eljárást indítványozó tagok sorából küldendő ki.

A Dugonics Társaság kizárási javaslata után Bródy Mihályt, szegedi tanár-

társával, Székely Vilmossal együtt, — mint a Budapesti Közlöny is jelentette, — állásvesztésre ítélték a „proletárdiktatúra alatt tanúsított magatartásukért, a diktatúra támogatásáért, haza és valóságellenes állásfoglalásukért”. Mint később még részletesebben rámutatunk, a tömeges felfüggesztések, áthelyezések, B-listázások szerves részei a demokratikus erők, a Tanácsköztársaság hívei ellen fogatosított megtorlásoknak.

Az ellenforradalmi kormányzat kicsinyességére mutat a Tanácsköztársaságnak még az emléke ellen is folytatott irtóhadjáratában, hogy pl. a Friedrich-kormány még a proletárdiktatúra alatt szabályosan elvégzett érettségi vizsgákat is hatálytalanította. Ezzel Szegeden is a diákok százait akadályozta egzisztenciájuk biztosításában, és emellett jelentős új költségekbe is verte a szülőket.

De az ellenforradalom nem állott meg a Tanácsköztársaság kulturális eredményeinek megsemmisítésénél. Nyílt, vagy leplezett támadást intézett az egész haladó magyar kultúra ellen. Elhallgatással, meghamisítással, kiszajátítással igyekezett elásni minden forradalmi és demokratikus hagyományt, amely a nemzeti történelemben eleven hatóerővel szólt a korhoz. Ugyanezt tette klasszikus irodalmunk óriási haladó örökségével is. Nem ok nélkül fordult meg a Szegedi Napló bátor cikkírójának fejében a gondolat: mi lenne Petőfi sorsa, ha a húszas évek Magyarországon élne? Hol lenne a nagy forradalmár költő? „... aki «osztály ellen ígatott,» ... aki a sajtótájékoztató bizottság nélkül nyomtatta ki versét, aki ... «veszett versekkel» lázította a jobbágyokat uraik ellen, ... kérlelhetetlen ellenfele volt a «főnnálló állami és társadalmi rendnek». — A zalaegerszegi internálótáborban!” — adja meg a választ a cikk írója.

A 'Horthy-faszizmus kezdettől fogva olyan politikát folytatott, amely a dolgozó nép általános visszaszorítását jelentette kulturális téren is. A hanyatlás e tekintetben még a háború előtti Magyarország kulturális elmaradottságán is túltett.

Míg a hivatalos kurzus szószólói frázisokat pufogtattak arról, hogy „az irodalom, a színház, a zene, a sport, mind megannyi jó alkalmat nyújtanak ahhoz, hogy a műveltebb osztályok... közeljenek munkástevéreikhez, tanítván, egyben pedig szórakoztatván őket”, ad-

dig valójában a rendszer jóformán minden anyagi és erkölcsi erőt megvont a dolgozó osztályok gyermekeinek rendszeres elemi iskolai oktatásától is. A népoktatást a tanyavilágban és a városban egyaránt elhanyagolták. Egykedvűen nézték a mérhetetlen diáknymort, amit az elcsatolt területekről Szegedre érkező egyetemi hallgatók és középiskolások mostoha helyzete még csak növelt. Kíméletlenül B-listára tették a kibontakozó inflációban éhbérért dolgozó tanítókat. Sorsára hagyták az egyetemet, a Somogyi Könyvtárat, s az állandó deficiittel küzdő színházat. Ponyvával és gicscsel árasztották el a dolgozó ember számára hozzáférhető kulturális területeket.

Mindez a néptömegek öntudatának elhomályosítását, szellemi megbénítását és politikai lefegyverzését szolgálta. Jól tudták a rendszer urai, hogy a haladó nemzeti és nemzetközi kultúra, a materialista szellemű tudomány minden morzsája ellenük szól, s ha csak egyetlen lépést is halad a dolgozó nép felvilágosítása, ez máris nagy veszélyeket jelent az elavult, nagynehezen összeeskábált tőkés-földesúri rend számára. Éppen ezért gondosan igyekeztek még e morzsákat is megvonni a tömegektől.

A húszas évek első feléből az elemi- és középiskolai tanulók helyzetéről megdöbbentő képet fest a kor sajtója. A tanévkézdés napjaiban a Belvárosi Leányiskolát meglátogató újságíró így számol be: „A tanítónő felszólítására, hogy lépjen elő, akinek nincs cipője, az osztály egynegyed része lépett a padok elé. ... A padosorokban hármassával ültetett növendékek egy szabályos, de csenevész és letarolt kert képét keltik.” Úgy kell erre a képre tekintününk, mint amelyet a korabeli sajtó szinte naponta villant az olvasó szeme elé.

A dolgozók nyomasztó anyagi, szociális viszonyaihoz megfizethetetlen iskoláztatási költségek járultak. E költségek egyenes arányban nőttek az inflációval. Egy gyermek iskoláztatása az árak emelkedése folytán már 1919-ben olyan összeget igényelt, — nem számítva az ellátást, — melyből nem sokkal azelőtt egy egész családot el lehetett tartani. Az ún. konszolidáció idején, a klébelsbergi iskolafejlesztéssel sem oldódik meg a szegénysorsú gyermekek taníttatásának kérdése. Mindenesetre ekkor mérik fel pontosabban a megdöbbentő analfabétizmust. Ekkor próbál-

koznak a város vezetői a megalázó „kiszorongós akciókkal” szociális gyógyceppeket szolgáltatni.

A tárgyalat időszakban a városi tanács a módos gazdák segítségét szeretné megnyerni az iskolás gyermekek szociális helyzetének enyhítésére. Ez a kísérlete azonban kudarcba fullad. A kulákok a segélyezést megtagadják, a gyermeknyaraltatási akcióban pedig csak azért vesznek részt, hogy a gondjaikra bízott gyerekeket kizsákmányolják.

„A gyermeknyaraltatási akció nem sikerült, — írja a menekültügyi hivatal szegedi jelentésében —, különösen a módos parasztgazdák közönye és fukarsága miatt. ... Hajnalban kiküldték őket (ti. a gyerekeket) a mezőre a disznókkal, egy darab kenyeret adva nekik avas szalonnával. Éjjel pajtában, piszkos pokrócokon kellett hálgniok.”

A katolikus klérus az esetekkel szemben könyörületességet gyakorolt — szavakban. A kormány büntetőeljárást fogantatott azok ellen a szülők ellen, akik nem járatják gyermekeiket elemi iskolába, figyelembe sem véve azt, hogy a tanulók kimaradásának mindenek előtt szociális okai vannak. A majdnem iskola nélkül hagyott szegedi tanyavilág fiatalosága saját szájaize szerinti nevelését pedig úgy próbálta megoldani, hogy ifjúsági egyesületekbe tömöríti azokat, ahol „hazafias (értsd sovinszta) előadásokkal” és „szolid táncmulatságokkal” (valójában többnyire bicskás verekedésekkel) elégíti ki kulturális igényeiket. Egyedül a szegedi szervezett munkások próbálnak összegyűjtött filléreikből a munkanélküli szülők hiányosan táplált gyermekeinek nyomorúságán enyhíteni nyaraltatási akciókkal. A város vezetősége még ennek a kezdeményezésnek a támogatását is megtagadja.

A továbbtanulási lehetőségek már nemcsak az iskoláztatási költségek emelkedésén múlnak, hanem szükség esetén adminisztratív rendszabályok is öröködnek az uralkodó osztályok műveltségi monopóliuma fölött. 1921-ben 240 fiatal utasítottak vissza a szegedi felsőipariskolából. Bár származásukra nem derül fény, semmi kétség, hogy nem vagyos szülők gyermekei voltak.

A tanulókhöz hasonló helyzetben voltak a tanítók és tanárok is. Több esetben arról ad hírt a sajtó, hogy a tanítók fizetés nélkül tanítanak. Különösen elhanyagolta a város az iparos-tanonciskolát és annak tanerőit. Az iskola fizetés nélkül hagyott tantestületének nyo-

morúságos anyagi helyzete és széthullása, méltóképpen tanúsítják ezt. A nyomorgó falusi tantestületek kénytelenek könyöradományokat elfogadni. Megalázó helyzetükre fényt vet Horváth János földbirtokos és Lauritz és Muharszky szállítók ajándéka. Az előbbi 2 mázsa almát, az utóbbiak 300 koronát ajándékoztak akkor, amikor egy villamosjegy ára 2 korona volt, — írja a Szegedi Új-nemzedék.

De az ellenforradalom a nyíltan demokratikus szellemű tanítókat még ilyen körülmények között sem tűrhette meg az iskolában. Enyhe elbánás esetén is áthelyezéssel figyelmeztette a „destruktív” gyanúsakat. Emellett azonban a politikailag legcsekélyebb mértékben exponáltakat sem tévesztette szem elől. Sorozatos B-listázásokkal gondoskodott arról is, hogy az ilyen tanítók száját elbocsássa. A nyugdíj pedig olyan kevés volt, hogy — mint mondani szokták —, sem élni, sem halni nem lehetett belőle.

Az állástalan tanítók száma olyan rohamosan felszaporodott, hogy egyebek között Csengeri János bölcsészkarri dékán is így nyilatkozott: „A tanári állás egyike ma a társadalomban a megélhetést legkevésbé biztosító pályáknak. ... Ha ezen a kormány nem segít gyorsan, ... szellemi csődnek rohanunk elébe.”

Az 1922 nyarán meghirdetett 9 férfi és 4 női tanítói állásra 96 jelentkezés érkezett a városhoz. S hogy a kérelmezők közül kiket részesített a bizottság előnyben, arra fényt vet az a tény, hogy a pályázók közt levő Tömörkény Erzsébetet, a nagy szegedi író lányát sem alkalmazták.

Az éhező, rongyos munkásgyermek és a nyomorgó tanítók az állam és a város szerveinek közönyétől kísérve, embertelen körülmények között végezték munkájukat, különösen a téli hónapokban. A kormány még öt évvel a háború után is úgy próbálja az iskolák fűtését biztosítani, hogy rendeletben kényszeríti a szülőket a fűtőanyag külön megfizetésére.

Még nyomasztóbb azonban a Szeged környéki tanyavilág iskoláinak helyzete. Sok helyen a tanfelügyelőség külön utasítására számolypokot kellett a szülőknél az iskolába járó gyermekek számára beszerezni, mert „az iskolákban padok egyáltalán nincsenek”. A tanyai iskolákban mégis legalább helye van a tanulóknak. A szegedi iskolákról még ezt

sem lehet elmondani. Egy részüket lefoglalták a fajvédő egyesületek, a rókusai iskolában pedig csendőrök tanyáznak. S bár a közép- és szakiskolákból százával utasítják vissza a felvételüket kérő tanulókat, a hivatalos szervek pénzügyi okokból még egyes iskolák teljes megszüntetésétől sem riadnak vissza. A szegedi Fémipariskola felszerelését katasztrófális anyagi helyzete miatt elárverezték. Egy év múlva már a Városi Kereskedelmi Iskola azonnali megszüntetését is tervbe vették.

Természetes, hogy ilyen viszonyok között az oktatás színvonala is rendkívül alacsony. Prellóg József városi főgimnáziumi igazgató az iskolaszékhöz intézett átiratában így jellemzi az elemi iskolákból kikerülő tanulók felkészültségét: „... a kitűnő osztályzatot nyert tanulók is rendkívül gyarló készütséget árulnak el. ... A tanulók túlnyomó része, ... nem ismeri a mondat és beszéd-részeket, sőt olyan is akad, aki azt állítja, hogy ezekről nem is hallott?”

Szegeden már ebben az időben is kimutatható az *analfabétizmus évenkénti egy százalékos növekedése*. Ez még a teljesen azonos gazdasági és néprajzi körülmények közt levő alföldi városokhoz mérten is igen nagy elmaradást jelent.

Ebben az időben még csak elvétve találunk a hivatalos körök részéről olyan nyilatkozatokat, amelyek elvi megalapozását adnák a fentebb csak néhány kirívó jellegzetességével felvázolt iskolapolitikának. Ilyen pl. Vass közoktatásügyi miniszter sajtóban közölt véleménye: „A magyar faj nem szereti az iskolát”. E szavak jelzik a kiindulást ahhoz a tragikus folyamathoz, amely néhány év múlva a „kultúrfölelő” látványos díszletei mögül főleg az analfabétizmusról szóló statisztikákból olvasható ki.

Hozzátartozik ehhez a képhez az egyház óriási szerepe is a magyar népoktatásban, amelyet, ha szükség volt rá, hatalmi eszközökkel is érvényesítettek. Bizonyítja ezt a VKM egyik 1923-as rendelete is. Eszerint a tanulók ünnepi és vasárnapi kötelező templombajlásának elmulasztását pénzbüntetéssel, behajthatatlanság esetén elzárással büntetik.

*

Ismeretes, hogy a szegedi egyetemnek különleges szerepe volt a kormány és a helyi vezető körök kulturális politikájában. Erre vonatkozóan már az ellenfor-

radalmi korszak első éveiben találunk utalást. Ezt jelzi: az a tény is, hogy a Kolozsvárról távozó egyetemet Szegedre helyezték. Azt gondolhatnók tehát, hogy a szegedi egyetem számára jobb körülményeket teremt a kormány. A hallgatók nyomorúságán azonban egy évtized alatt sem sokat enyhítettek s különösen nem az első években. A diákság helyzetéről szóló korabeli tudósítások minden képzeletet felülmúló diáknymorrról beszélnek.

„Száz és száz szegedi egyetemi hallgató... kimondhatatlan nyomorban él... Szegény diákok nappal tanulnak és éjszaka pedig irodákban, műhelyekben dolgoznak” — írja, sok hasonló között a Szegedi Újnemzedék.

Tanulnak persze azok, akiknek van miből; hiszen a szegénysorsú hallgatók nagyrészének könyve sincs. Dolgozni is csak azok tudnak, akiknek ehhez még egyáltalán van lelkierőjük, akik még nem fásultak bele a nincstelenségbe, a lakástalanságba, a megalázó kilincselésekbe. „A legtöbbjük már csak sétál, esetleg társaságba jár, egynéhány megholmi mellékutcabeli kocsmák törzsvendége kezd lenni.” Az előadásokat kevés hallgató látogatja. „A köznyomor és az anyagi gond mindennek az oka.” Sokan kénytelenek abbahagyni a tanulást. Veszprémy rektor még 1923-ban sem apellálhat valamelyes reménnyel is másra, mint a társadalom könyörületességére. S ha vannak is, akik segítenek, jórészt azok sem a módosabb társadalmi rétegek közül kerülnek ki. Az óriási deficittel küszködő szegedi egyetemi menzák javára indított segélyakció során a 100 holdas gazdák 5—10. koronás adományokkal „botránkoztatták meg a gyűjtőíveket”. A menekültügyi hivatal csupán arra kéri a háztulajdonosokat, hogy a lakástalan diákokat egy hónapra fogadják magukhoz. „Hogy eddig úgyszólván egy háziúr sem jelentkezett, azon... itt Szegeden még csodálkozni sem lehet” — írja a korabeli sajtó.

A kormány meg sem kísérli a diáknymor enyhítését. Sőt olyan magas beíratkozási- és tandíjköltségeket állapít meg, (1922-ben 500 korona a beíratkozási költség) hogy a munkás és kisebb tisztviselő szülők egyáltalán nem tudják az iskoláztatással járó költségeket előteremteni.

De az egyetem maga is állandó gazdasági nehézségekkel küzd. Szandtner Pál egyetemi tanár még négy esztendővel a Tanácsköztársaság után is külföldi

összeköttetéseit kihasználva, „a levelek százaival fordult Amerika és Anglia egyetemieihez, hogy ezek támogatását kérje”.

Ilyen szociális helyzetben az egyetemi hallgatók létszáma egy-két év alatt a felére csökkent Szegeden. Természetes, hogy a dolgozók, a kisegisztenciák gyermekeinek kellett abbahagyni a tanulást. De a közoktatásügyi minisztérium még így is szükségesnek látta a hallgatók létszámának további csökkentését. Helyhiányra hivatkozva, az 1921—22-es tanévben 15 második félévest, valamint 60 másodéves, 43 harmadéves és 12 negyedéves hallgatót utasítottak el az orvos-karról. Ugyanebben a tanévben az orvostanhallgatók teljes létszáma 509, bölcsészhallgató viszont csak 37, s ez sem mind tanárjelölt.

Csak ma, szocialista kultúránk kibontakozása idején mérhetjük föl maradvék-talanul, hogy mit jelent dolgozó népünk számára az egykori kizsákmányoló osztályok műveltségi monopóliumának megtörése. Látjuk, hogy milyen hatalmas erő a haladó művészet, ha eljut a dolgozókhoz. Viszont elegendő bepillantnunk a húszas évek könyvkiadásába, s megítélhetjük, hogy a legtöbb esetben, milyen távol állott a hivatalos kulturális politikától az igazi demokratikus kultúra terjesztése. A valamennyire is irodalmi művek szinte megfizethetetlenek. Erről tanúskodik számos szegedi vélemény is: „A könyvkereskedők már jópár éve azon siránkoznak, hogy a könyvvásárló publikum szinte teljesen elfogyott.”

Egy 1923-as helyi adat azt bizonyítja, hogy Szegeden is hatalmas mértékben felburjánzott az ifjúsági szennyirodalom. „A régebbi Nick Carter, Buffalo Bill és Fantomas füzetek mellett újabban valóságos túltermelést csinálnak a gyanús hangzású fővárosi kiadók az ifjúsági ponyvaregényekből — számol be egy szegedi cikkíró, majd így folytatja — ... Ezekből a 20—30 koronás ponyvafüzetekből hihetetlen példányszámot adnak el a könyvkereskedők és könyvárusok. Szegeden a múlt évben az ifjúsági pornográfia termékeiből 14 000 példányt adtak el.” Ennek az irodalomnak a hatását a fiatalokruak bűnözésének megdöbbentő terjedése jelzi. A Szegedi Napló felháborodással követeli a bajok orvoslását, persze a maga módján: „Mozduljon meg a társadalom szíve és állít-

sák föl mielőbb a gyermekrendőrséget, amíg nem késő, amíg van menthető”.

A könyvtárak forgalma is azt bizonyítja, hogy csekély az érdeklődés a valóban irodalmi művek iránt. A nők kedvence a Somogyi Könyvtárban Courths Mahler. A detektívregényeknek külön olvasótábora van.

Szeged dolgozói számára még leginkább a Somogyi Könyvtár a hozzáférhető. De ez is olyan mostoha anyagi körülmények között dolgozik, hogy nem egy esetben be kell szüntetni az olvasótermi szolgálatot. Legégetőbb költségeik fedezésére, — ahogy Móra Ferenc több ízben utal erre — a leginkább célravezető módszer, a koldulás. „Persze ehhez tömérdek arcátlankodás kell, de szerencsére az emberek megértők és kedvesek” — mondja Móra csalóka optimizmussal.

A demokratikus kultúra háttérbeszoritása Szeged kulturális életének minden területén érvényesült. Juhász Gyulának számos esetben kellett szót emelnie egy-egy tehetséges fiatal művész érdekében, akiket joggal féltett az elkalodástól. Már 1921-ben felhívja „a valódi művészet minden barátjának és megértőjének figyelmét Károlyi Lajos műveire, amelyek, sajnos, e nehéz és művészietlen időkben olyan mostoha elbánásban részesülnek.” A munkásművészekre különös gondot fordít Juhász Gyula. 1924 decemberében a „Szeged” című napilapban riportot közöl Menkó László fiatal vasúti munkásról, aki isen tehetséges festő, segítség hiján azonban elkallódás veszélye fenyegeti. Panaszkodik a szegedi hatóságok közismert közönye miatt, amiért „a szegedi képzőművészeknek nincs módjukban alkotásaik bemutatása...” A „konstruktívok” úgy reagálnak Juhász magatartására, hogy ahol módjukban van, bojkottálják őt. Ez történt egy jótékonyági ünnep alkalmával is, amely azért maradt el, mert a város vezetői, Aigner, Somogyi, és Pálffy lemondtak az ünnep megnyitó beszédéről, mert a prológust Juhász Gyula írta.

Még élesebb hangon bírálja Juhász Gyula az ellenforradalmi rendszer kultúrpolitikáját, ha tehetséges fiatal művészek megalázóan nyomorúságos helyzetéről ír. E cikkei a tudományos és művészi élet jelenségeit úgy elemzik, hogy leleplező erejük ma is rendkívülien meggyőző. Művészbecsület című cikkében a többi között a következőket mondja:

„Kultúránk is válságban van és ez a válság összefügg gazdasági és erkölcsi nyomorúsággal... Mi volt az utóbbi hetek kiemelkedő kulturális eseménye? ... Az, hogy egy fiatal színész... az ország első színházi műintézetéből egy tőkés magánvállalkozás szolgálatába szegődik... Mindez akkor: — írja — amikor a magyar tudós társaság nem tudja tovább fönntartani folyóiratát, amikor a magyar tudós nem tudja mejelentetni alapvető nagy munkáit, amikor Bartók Béla és Kodály Zoltán... hatalmas magyar népdalkincsét kiadatlanul kénytelen hevertetni, ... amikor a szellem és tudás magyar vezérei a kivándorlásokon gondolkodnak...”

Nem sokkal később Kertész Endré szegedi színművész halálakor már ki-mondja a valódi művészet kilátástalan helyzetének leglényegesebb okát is. „A szívtelen és erkölcsstelen amerikanizmusra” utal, amely portékának nézi a művészetet is, „nem ismeri az értékét semminek a világon, csupán az árát kérdezi... Az szükséges, — mondja — ami nélkül nincs élet se Magyarországon, se azon kívül: valóságos demokrácia a leplezett reakció helyett!”

A kultúra tőkés vállalkozói valóban méltó szövetségesei voltak a reakciós hatalomnak. Részben azzal, hogy a művészetet igyekeztek az ellenforradalmi rendszer közvetlen ideológiai, politikai kiszolgálójává aljasítani, vagy pornográfiaival, giccsel bomlasztani a dolgozók erkölcsét és ízlését és így demoralizálni őket. Ez utóbbi szolgálatuk is az uralkodó rendszer malmára hajtotta a vizet, s nem ritkán jó üzletnek is bizonyult. Így pl. a szegedi színház gazdasági krízisét a hírhedt éjjeli előadásokkal próbálták leküzdeni. Ezek a műsorok, köztük a „Fifi” című „kevés ruhában játszott” vígjáték is a közönség pornográfia felé hajló gyengeségének folyamatos csiklandozásával értek el sikereket. De a rendes esti előadások színvonala is silány, műsorpolitikája dekadens, az előadás stílustalan, a zenekar rossz, a kórus pedig kritikán aluli —, mondja a Szegedi Naplóban megjelent bírálat.

A „hivatalos kurzus” helyi szószólói mindezt fenntartás nélkül fogadták. De élesen szemben álltak minden művészi termékkel, ha megneszelték, hogy az kisebb, vagy nagyobb mértékben a haladást szolgálja. Ezért utasították vissza Móricz Zsigmond „Sári bíró”-ját is az 1925-ös színházi évad kezdetén.

Az eddigi példák természetesen nem ölelik fel teljességgel a helyi kulturális politika kérdéseit, megmutatják azonban ennek a politikának fő tendenciáit. Bizonyos mértékben jelzik Szegednek az ellenforradalom által már ezekben az években is hangoztatott politikai és kulturális szerepét.

A továbbiakban megkíséreljük legalább vázlatosan kifejtetni, hogy e kulturális politika mögött a reakciós uralkodó osztályoknak milyen érdekei húzódtak meg, s milyen társadalmi erőkre és intézményekre támaszkodtak — szándékaik végrehajtásában.

Népellenes törekvéseiket és ideológiájukat ebben az időben a hírhedt „szegedi gondolat” néven hozzák forgalomba. Ennek összetevői a brutális népélnyomás, szociális demagógia, sovinizmus, fajgyűlölet, revíziós politika, irredentizmus, a társadalom tagjainak vallására, vagyoni helyzetére, nemére kiterjedő numerus clausus. Lényegében a klémbelsbergi vallás- és közoktatásügyi kormányzat ún. kultúrfőlényre törekvő politikájának is ezek az alapjai.

Szeged az ellenforradalom kulturális politikájának kialakításában fontos szerepet játszott. A hivatalos kurzus kezdetétől fogva hangsúlyozta Szeged ellenforradalmi szerepét a „forradalmi munkásoktól fertőzött bűnös Budapesttel” szemben. Az ellenforradalom hivatalos társadalmi szervezeteinek megalakulásakor a programadó beszédek egy alkalommal sem feledkeznek meg a szegedi gondolat „nemzet-megújító” szerepét hangsúlyozni. „Szegedről indult meg az a gondolat hódító útjára; — olvassuk a szegedi „Magyar Génius” megalakulásakor elhangzott beszédben — ... a megmétélyezett kultúrát újjá kell teremteni és annak felvirágzását a magyar nemzeti iránnyal és a keresztény erkölcsi alappal kell biztosítani.”

Hogy ezt a felvirágzást a fentebb tárgyalt kulturális viszonyok között milyen eszközökkel akarják elérni, arra a „Délvidéki Liga” alakuló közgyűlésén felszólaló Zadravecz István püspök ad magyarázatot. „Szeged legyen a kultúra végvára s az ideseregülő ifjakat kell megtanítani, hogy legyenek szelíd apostolai a szent eszmének (ti. a revizionizmusnak — K. Gy.), de ha kell, legyenek orgyilkosok is, csak hogy a magyar föld virága, illatja magyar lehessen.”

Ez a nyilatkozat azt is megvilágítja, hogy a demokratikus kultúra elfojtása, valamint a dolgozók kulturális téren va-

ló kismémmizése is céltudatos törekvése a klérussal szövethetett ellenforradalomnak.

A húszas évek derekán kezdődő szegedi egyetemi építkezések szintén igazolják, hogy az ún. kultúrfőlény politikájának milyen fontos reprezentánsa volt Szeged. „Itt kell kifejlődni az ébredő Magyarországnak, az új és reményteljes magyarság innen fog kiindulni...” — mondja már 1920-ban Schneller István, a Szegedre menekült kolozsvári egyetem dékánja. Természetesen a revizionista célkitűzések sikerére gondol. De vannak, akik nyíltabban beszélnek. Krámer Tamás hitoktató vezércikkében az ország legnagyobb végvárának nevezi Szegedet „elrabolt Dél felé”. Zadravecz püspök nem éppen tartózkodó modorában követeli, hogy nem kell egyéb, csak „lelkes magyar hadsereg” és „bosszúálló fegyverek”. Ettől a korai fegyvercsörtetéstől egyenes út vezet a második világháború országvesztéséhez.

A fajgyűlölettel beoltott politika zsinórján képmutató, üres magyarkodás tüntet. Igazi tartalmát már Juhász Gyula: Látogatás Dugonics Andrásnál című cikke a megérdemelt enyhébb iróniával fedi fel: „Megnyugtattam az öreg, (ti. Dugonics András — K. Gy.) — írja —, hogy noha Etelkát ma már senki se olvassa..., de a magyar szellem és világ... újra föltámadt és hódít, a szegedi magyar lányok abban a nemzeti viseletben járnak ünnepnap a templomba, amely Árpád leányának, a jeles magyar kisasszonynak természetén virít a régi könyv első oldalán.”

A fajgyűlölet éle idehaza elsősorban a zsidóság ellen irányul. Az ellenforradalom népellenes hadjáratában kezdetétől fogva nagy szerepe van a szegényebb zsidósággal szemben alkalmazott megtorlásnak. Ennek kultúrpolitikai vetülete egyebek között, hogy 1920 szeptemberében törvénybeiktatták a *numerus clausus*, amely alacsony (6) százalékos arányban szabja meg a zsidó hallgatók részvételét az egyetemeken és főiskolákon. Valamennyire is haladó és demokratikus körökben e törvény éppen olyan felháborodást keltett, mint az ezzel egyidejűen törvényerőre emelt *botbüntetés* bevezetése.

Az uralkodó körök viszont úgy tekintettek a két törvényre, mint amelyek „a téglák szerepét játsszák azoknak a sáncoknak és bástyáknak a felépítésénél amelyek egy *húszmillió*s (!) nemzet

tisztességes megélhetésének és nemzeti lelkének védelmére lesznek hivatva.” A húszmilliós nemzet követelése, vagyis „Nagymagyarország” visszaszerzésének programja és a nemzetiségek erőszakos elmagyarosítása úgy szerepel a „hivatalos kurzus” ideológiájában, mint a gya-

lázatos gazdasági viszonyoknak, a munkanélküliségnek, a dolgozó parasztok elnyomorodásának, a kisegyszintenciák nélkülözésének egyetlen, semmi mással nem helyettesíthető gyógyszer.

(Folytatjuk)

KERÉNYI GYÖRGY

Emlékezés Eminescura

A Kárpát-medence népeit egymással szembeállító divide et impera elven alapuló politikának évszázadokon át sikerült megakadályozni, hogy az itt élő népek megismerjék egymás szellemi kincseit; hogy kimagasló személyiségei egymásra találjanak a népek sanyargatói ellen vívott közös küzdelmeik nehéz napjaiban. A nagy kortársak kölcsönösen nem vettek egymásról tudomást annak ellenére, hogy egy láthatatlan eszmei kapocs összefűzi őket. Így esett meg, hogy Mihai Eminescu költeményei a magyar irodalomkedvelők előtt jobbra csak napjainkban váltak ismeretessé. Babits Európai irodalomtörténetéből a román irodalom kimaradt. Szerb Antal a »Függelékben« felsorol néhány román író, Eminescut »a románok európai színvonalú költőjének« tartja, »akinek hatása hazájában igen nagy«. Vajon Eminescu költeményei nem találtak volna visszhangra a magyar olvasók lelkében? Hiszen mondanivalója hasonló az egyazon filozófiai emlőkön nevelkedett és hasonló eszmék megvalósulásáért vívódó magyar kortársakéval, de ezen túlmenően az egymásra találásból kölcsönösen egymás igazolására is következtethettek volna. Balassi, Petőfi, Ady, József Attila, avagy Schiller, Goethe, Byron rajongói bizonyára szívükbe fogadták volna Eminescu szép és fájdalmas, balladai tónusú verseit. Költői képzelete, művészi elevenítő ereje, a havasi legelők hangulatát elővarázsoló, utánozhatatlan bús kolomphangja magával ragadja a művészi élvezetet kereső olvasót.

Eminescu költészete kora társadalmi életének legmélyéről fakadt; költeményeiben egy adott történelmi korszak eszméi, fájdalmai, vágyai, szenvedélyei, elégtelenségei tükröződnek vissza művészi formában. Ezek a tartalmi elemek a népek közti ellentétet szító politika elle-

nére felkeltették más népek és magukat a haladás zászlóvivőinek mondó személyiségek érdeklődését is. Első magyar versfordítása a »Szilágysomlyó« című hírlap hasábjain látott napvilágot Braun Laurentiu tolmácsolásában. Habár kevés példányszámban és szűk körben elterjedve, de még a XIX. század utolsó éveiben több kötete jelent meg magyar fordításban. Napjainkig mintegy ötven fordító jól sikerült tolmácsolásában váltak ismeretessé legszebb versei. Mivel az 1945 után megjelent verses kötetek hamarosan elkeltek, Eminescu versei ma ismét hiányzanak a magyar könyvpiacról.

Ismeretlensége ellenére a román líra nagy mesterét egy mozzanat mégis a magyarság fővárosához kapcsolta. A sors különös játéka, hogy a tizenhat éves versselgető diák első zsengit a Budapesten élő román hazafi és irodalmár Iosif Vulcanak küldte meg, hogy közölje a magyarországi románság legelterjedtebb irodalmi folyóiratában a »Familia«-ban. Költeményei oly mértékben hatottak a minden újért lelkesedő szerkesztőre, hogy egyiküket már a legközelebbi számban közölte. (De așa avea... Ha nekem volna... »Familia« 1866. február 25. M. Eminescu: Opere. Ion Crețu. 1939, București. 537. p.) Vulcan a vers alá a szlávos hangzású Eminovics helyett a romános Eminescut írta. A fiatal költőnek eszeágában sem volt tiltakozni, hiszen a nemzeti szellem e szilaj vívódásainak napjaiban így könnyűszerrel megválhatott attól az idegen hangzású névtől, melynek néhány végső betűjét a pravoszláv egyház valamelyik papja önhatalmúlag ragasztotta egykoron valamelyik ősenek nevéhez, és amely annyira idegen hangzású volt a népies irányú képviselő román hazafi számára. (Istoria literaturii română Volumul alcătuit de către Institutul de